

HERRNHUUTLASE MICHAEL PETERSENI REISIPÄEVIKUST: HERRNHAAGIST EESTIMAALE JA TAGASI, 1742-44

VOLDEMAR ILJA

Sageli kõneldakse vanast puhtast eesti rahvausundist, mille piiskop Albert oma risticõdalaste ja rüütlitega hävitas. Kui me aga religioone ja nende tekkimist vaatleme, siis võime tõdeda, et puhast, teistest religioonidest mõjutamatut usundit pole olemaski. Erandiks pole ka Iisraeli ehk Vana Testamendi usund.

Niisamuti ei olnud eestlaste taarausund puhtalt nende oma, vaid tulnud või vähemalt mõjutusi saanud Skandinaaviast. Sealtmaalt tulid meie kodumaale ka vanemad ristiusu mõjud. Eestlaste usk hinge surematusse, hingede edasielamise manalas ehk surmute riigis meenutab mõneti ka vana Iisraeli usundit.

Tõsi on, et Albert, olles enam kindral kui piiskop, vallutas ristirüütlite, taanlaste ja rootslaste abil meie kodumaa ja laskis ristida rahva. Sellepärast ei saanud eestlastest aga veel ristirahvast. Vana ja uus elasid koos ning segunesid aastasadade jooksul. Reformatsioon ja eriti luterlik Rootsi kirik püüdsid küll “uut viina” vanast eraldada (nõia-protsessid), kuid suuremate tulemusteta. Rohkem edu oli Halle pitetismil ja Herrnhuti vennastekogudusel.

Kui piiskop Albert tõi ristiusu mõõgaga, siis sellele järgnev reformatsioon ja pietism olid mõõga tuppe pistnud. Reformiliikumised kirikus on ikka tähendanud edasiminekut, arengut ja kasvu. Olen aina seda meelt, et kristluse kui organismi on tervena hoidnud nn ketserid!

Me ei saa pahaks panna sedagi, et õpetajad toodi peamiselt Saksamaalt, sest eestlastest õpetajaid ju veel ei olnud. Tänuks peame olema selle eest, et nende hulgas oli väga andekaid ja töökaid inimesi. Heameelt ei saa aga tunda sellest, et kirik ei õpetanud välja eesti rahvusest õpetajaid, kuigi Rooma kuuria ja paavst seda ette nägid.

Erandiks oli vennastekoguduse tulek Liivimaale (1729). Nende algatusel loodi juba mõned aastad hiljem (1738) Volmarisse (Valmiera) õpetajate seminar, mis pidi andma maarahvale oma soost jutlustajad. Kahjuks sai seminar ainult mõned aastad töötada, siis vennastekogudus keelustati (1743).

Reformiliikumisi ei oodanud roheline, vaid okkiline tee. Seda sai Liivi- ja Eestimaal juba 13 tegevusaasta järel kogeda ka vennastekogudus. Kui vennastekoguduse asutaja ja juht krahv Zinzendorf tuli aastavahetusel 1743/44 Liivimaale, siis ei pääsenud ta kaugemale Riiast, vaid pisteti seal tsitadelli ja pidi võimalikult ruttu Venemaa piiridest lahkuma. See ei takistanud aga teiste herrnhuutlaste tulekut Liivi- ja Eestimaale. Lühemat või pikemat aega töötas siin 1729-63 üle 200 Herrnhuti venna ja õe. Nad kuulutasid evangeeliumi ja õpetasid lapsi.

Tulek siia ja siit minek ei tähendanud huvireisi, vaid oli tulvil takistusi, raskusi ja ebameeldivusi. Toon näitena nii-sugusest reisist katkendeid herrnhuutlase Michael Peterseni reisiaariumist ehk -päevikust 1742-44.¹

¹ *Reise Diarium Mich. Petersen, Nach u. von Estland 1742-44*, R. 19. G. a. 2. 5.

Michael Petersen on oma diaariumi ehk päeviku kirjutamist alustanud 17. aprillil 1742 Herrnhaagis. Herrnhuti otsusel pidi ta ühes kuue vennaga tulema Liivimaale.² Sellest otsusest sai Petersen vend Jonas Weissilt teada 18. mail, seega just oma sünnipäeval. 19. mail lahkus Petersen koos vend Seelandi ja “väikese” Peterseniga³ Herrnhutist Lübeckisse kus asus koos Hans Mathiasseni ja teistega Tallinnasse sõitvale laevale. Laeval olid veel vennad Günther, Rösler ja Bergmann. Kolm esimest päeva olid kõik vennad peale kahe Peterseni väga haiged. Michael Petersen kirjutab:

Olin püsinud ka terve ja valmistasin vendadele rooga ning olin haigepöetajaks. 25. juuni õhtul kell 10 jõudsimegi Tallinna reidile.⁴ 26. juunil (teisipäev) astusid 30 reisijat laevalt maha. Meid toodi vahi-ruumi, sest kui vahiohvitser (major) passe silmitses, siis ta lasi kohe küsida, kus on Herrnhutist tulnud. Esimene küsimus oli: “Miks ei ole passis hr krahvi (Zinzendorf) oma allkirja, vaid krahvinna Zinzendorfi oma?” Me vastasime, et krahv oli kõik asjaajamise üle andnud krahvinnale. Teine küsimus oli: “Kus armuline härra ise on?” Me vastasime: “Ameerikas, Pennsylvanias.” Kolmas küsimus: “Mis ta seal tegemas on?” Kohe vastas üks teiste reisijate hulgast: “Paganaid pööramas.” Meie vaikisime ja läksime tagasi sillale, kus pidime ootama kella 7st kella 11ni korraldust kubermangust, et me tohime linna minna.

Kui tulime Toompeale, siis nad (Tallinne vennad) ei teadnud meist midagi, aga linn oli täis rahutust ja

² Herrnhuti silmis oli kogu Baltimaade töö “Livlands Werk”.

³ Johann Christian Petersen tegi äratustööd Noarootsi rootslaste keskel kapten Richteri juures 1742-43.

⁴ Selle päeva loosungiks oli: *Es ist deine Wohnung und Haus, dein Nest, in dem Fels gelegt. Doe heiligen Wunde Dein lasz mir Fels-Löcher sein.*

tänavad täis inimesi (Bieferi möllu eel). Neli venda pidi kohe linnast lahkuma Mõigu mõisa leitnant Helli juurde. Pidime Mõiku jääma teispäevast laupäevani.

30. juunil pidime jälle linna tagasi tulema ja kubermangu (valitsuse) ette minema, kus meilt palju küsiti ja kust vahtmeister meid linnapea juurde viis, kes meile veel enam asjatuid küsimusi esitas, ähvardades meid tagasisaatmisega sinna, kust olime tulnud, või kui peaksime end linna peal näitama, siis lubades meid urgu pista, kuhu päike ega kuu ei paista. Riideid, mis jäid laevale, ei lubanud ta kätte saada. Ta ütles veel, et kui meie oma elukutsega (käsitööga) tegeleme, siis oleme teretulnud. Toompeale tulevat kõik kelmurid (*Spitzbuben*) ja petjad, kes all-linnas on inimesi petnud. siis kordas ta veel, et kui me peaksime endid Toompeal näitama, siis ta laseb meid urgu pista.

Kolmandal nädalal pärast meie saabumist sündis möll vend Bieferiga. Neljandal nädalal tulin ma Vormsi saarele ja olin seal kuus kuud õpetaja Holmingu juures. Alguses harjutasin rootsi keelt hiljuti tõlgitud 70 laulu ümberkirjutamisega, neist sai väike lauluraamatuke. Pärast pooleteise kuu möödumist tahtsid härrased mind saata Tallinna kubermangu, kuid asi soikus. Ka pastoraadis jäi elu vaikseks ja ma elasin olemasolevaist võimalustest hingede töös, mida õp Holming tegi. 1. novembril alustasime koolitööga: esimesel nädalal oli meil 65, teisel 171, kolmandal 190 ja neljandal 222 last, pooled neist poisid ja pooled tüdrukud. Töö kestis kuni jõuludeni.

9. detsembril pidin Haapsallu minema, et kroonipärija vürst von Holsteinile austust avaldada, vend Nitschmannile Tallinnasse kirjutada ja lasta end õpetaja Holmingu kateheediks kinnitada.

23. detsembril olid kõik suured ja väikesed, poisid ja tüdrukud, kiriku jõuluõhtul. Õpetaja Holming pidas kõne, hiljem kordasime salme, mis lastele paar kuud

varem oli antud pähe õppida. Õpetaja Holmingul oli tüdrukute koor ja minul olid poisid. See oli lastele lausa õnnistuse päev, niisugust laste kokkutulekut ei oldud saarel kunagi varem nähtud. Ka vanad (vanemad) tulid lastega kirikusse.

26. detsembril sain uudiseid kogudusepäevalt,⁵ mida peeti septembris ning ühtlasi uudise vend Matthias Peterseni surmast Jenas.

27. detsembril sain vend Nitschmannilt kirja kutsega tulla Tallinnasse. Järgmisel hommikul pidin üle jäätunud mere sõitma, mis oli kuni poole mehe kõrguseni vee all. Ma pole kunagi olnud suuremas surmaohus. Olin juba enese Tallele üle andnud, ent tööle au andes pole ma ka kunagi varem niisugust Talle juuresoleku tunnet kogunud. Olin juba ihus üleval, Talle juures. Kui jõudsimme Noarootsi randa, õigemini Passleppa, "väikese" venna Peterseni ja tema majaperemehe kapten von Richteri juurde, siis viimane ütles, et niisuguse ilmaga ei aeta koeragi välja.

1. jaanuari 1743 õhtul jõudsin Tallinnasse, kus kohtusin vend Nitschmanni ja õpetaja Vieroht'iga, kes teatasid mulle, et Mõigu mõisa omanik, vend leitnant Heller, on minemas Kriimani ja ma peaksin temaga kaasa minema. Nõnda asusimegi 5. jaanuaril ühes temaga Mõigust teele. Teel kohtusime parun Üxküllil ja proua von Tiesenhauseni ja tema tütreaga.

8./9. jaanuari varahommikul jõudsimme Kriimani just armastussöömaaja ajaks, oli armulauapäev. Armulaua järel kõnelesime vend Weissi ja Chr. Davidiga nende toas.

Kaheksa päeva pärast reisisid pr krahvinna von Zinzendorf ja vend Weiss Peterburi. Mina jäin vend Krügelsteini hoolealuseks, tegelikult aga vend Sausselini juurde. (Jaanuari lõpus jõudis ka juurdluskomisjon

⁵ Tähtsaim vennastekoguduse liikmete kokkutulek.

Võndu, kus mind samuti üle kuulati.) Komisjoni kuulusid viitsepresident von Wulff, parun von Ungern Luun-
jast, praost Rauschert Tartust, õp Gerke Lätimaalt ja
notar Stegmann Tartust. Seitse venda kuulati komisjoni
poolt üle: Krügelstein, Christian David, Franke, Seliger,
Gemind, Kappes ja mina. Kolm päeva olime komisjoni
ees. Kolm esimest venda olid igaüks eraldi komisjoni
ees. Ülejäänud neli olid komisjoni ees üheskoos, aga
küsimused esitati igaühele eraldi ja eraldi tuli igaühel
ka vastata.⁶ Päev pärast komisjoni töö lõppemist läks
komisjon Kriimani, st Seiten-Schreini.⁷

Märtsikuu alguses reisisin parun von Üxkülliga Volma-
risse, kuhu jäin 14 päevaks, mil von Üxküll läks
vend Benzieniga Riiga. Mulle oli suureks armuks
olla “auf Lamberg”, st Tallemäe palvemajas, ja
Volmari mõisas, kus ma 16. märtsil võisin sealsete
vendade-õdedega koos armulauale minna. 25. märtsil
tulime jälle Kriimani, kuhu õhtul kella 10 ajal jõudsid
õnnelikult Peterburist tagasi pr krahvinna Zinzendorf
ja vend Weiss.

30. märtsil oli siin kogudusepäev ja 13. aprillil
armulauapäev. Kes suudaks kõiki neid tegusid ja imesid
kokku arvata ja jutustada, mida Tall minu, hukka-
mõistetetu peale on kulutanud!

Pärast krahvinna ja vend Weissi lahkumist valisid
vennad ja õed mind ehitusfoogtiksi (Bau-Vogt)⁸ Christian
Davidile. See oli ka minu peamine välispidine ülesanne
Kriimaniis.

18. mail, just minu sünnipäeval, tuli Tartust keiser-
lik notar, kes tahtis kõik hooned Kriimaniis kinni pitsee-
rida. Önnistegija aga juhtis asja nii, et seda ei juhtu-
nud, ja ta sõitis juba õhtupoolikul tagasi.

⁶ Ülekuulamisprotokollide ära kirjad on Herrnhuti arhiivis, koopiad
minul olemas (autor).

⁷ See tähendab “küljehoone,” Kristuse küljehaav; lühend “SS”.

⁸ *Vogt* = foogt; vardja, kaitsja, patron.

Sama päeva õhtul kell neli sõitis äsja Peterburist saabunud vend Heller Saksamaale.

Jaanipäeva järel tulin lammutatud vana Kriimani veski juurde. Siia oli veetud üle 2000 koorma kruusa ja kive. Selle ehituse juures viibisin 15 nädalat. Laupäeva õhtuti läksin koju ja esmaspäeva hommikuti vara tööle valitseja vend Helmeyeri kutse peale tema raamatuid pidama, see oli minu kõrvaltöö.

Kui veski valmis, tulin novembrikuu alguses vend Hunniuse juurde kaubaselliks.⁹ See töö lõppes jaanuaris 1744, samuti muu majanduslik tegevus nagu ehituspuidu jm ostmine.

Edasi kirjutab Michael Petersen, et on jäänud Kriimaniis töötuks, st väliste ülesanneteta, ja temas on täganud suur igatsus oma ema-Herrnhuti koguduse järele. Ta on sellest kõnelnud ka vend Krügelsteinile,¹⁰ kes lubas sellest kõnelda vendadele-õdedele ja ütles, et temagi tahaks kaasa tulla. 14 päeva enne ärareisi jäi Peterseni vasak silm haigeks, Krügelstein hakkas seda arstima ja määras talle rohu, mida Petersen ka tarvitas, aga abi saamata. Ta püsis toas, aga kuna ta pidi kirjutama, siis silm muutus pidevalt halvemaks. Petersen kirjutab:

Lõpuks kinkis mu Tall mulle armu, et ma vend Weissilt Riiast sain viimase kogudusepäeva protokollid, 34 lehte, mis ma pidin ümber kirjutama Peterburi vendade jaoks. Kui ma olin need üle andnud, siis vend Krügelstein ütles, et ma pean oma silmadele puhkust andma, sest öine lugemine ja kirjutamine olid neile halvasti mõjunud. Paar päeva hiljem, see oli juba juuni-

⁹ Pole öeldud, kus Hunniuse pood asus, aga tõenäoliselt Kriimaniis ning oli nn vürtspood, kust sai osta teed, kohvi jm.

¹⁰ David Siegmund Krügelstein oli Kriimani juhataja. Ta oli elukutselt arst-kirurg.

kuus, kutsus Krügelstein mind oma tuppa ja ütles, et tema ja samuti Kriimani vennad pole selle vastu, et ma võin koguduse juurde (Herrnhaagi) tagasi minna. Küsimus oli veel selles, kuidas seda teostada. Kuidas passi saada? Mul oli mitmesuguseid ettepanekuid, aga lõppotsus oli niisugune, et ma pean kirjutama õpetaja Holmingule Vormsil ja paluma teda, et ta saadaks mulle kohe postiga niisuguse atestaadi, et ma kui raamatu- pidaja olen olnud kuus kuud tema laste koduõpetaja.

7. veebruaril 1744 olin ma viimast korda koosolekul ja anusin Jeesust ning oma vendi, et kui minu ettevõtmine on Tema tahtmise vastu, siis seadku Ta mulle takistus. Päeva loosungisõna oli: “Aga Jumal ja Isa ja meie Issand Jeesus Kristus juhtigu meie tee teie juurde.” (1 Ts 3:11)

Selle järel tuli nende juurde Krügelstein, kes oli saanud kirjad Peterburi vendadelt.¹¹ Järgmisel päeval laskis Krügelstein Peterseni enese juurde kutsuda ja teatas talle, et vennad-õed on ühiselt heaks arvanud, et ta võib reisida õpetaja Holmingu juurde Vormsil. Enne seda pidi ta veel Erastverest läbi minema.¹² Petersen kirjutab:

Kriimanist lahkusin ma laupäeva õhtul Jeesuse nimel eestlasest öövahiga. Kell 12 öösi peatusime võõraste- majas, st postijaamas, kus lasksime hobusel puhata ja süüa. Teisel kukekiremise ajal asusime jälle teele. Eksisime kitsale võsastikuvahelisele teele. Ümberkeeramisel lõi oks mu haige silma peale, nii et tulekübemed sellest välja lendasid, mis mulle hirrsat valu valmistas.

Kella viie paiku jõudsime Erastverre, kus kõik veel

¹¹ Peterburis oli Herrnhuti agent. Tollal oli seal ka rootsi herrnhuutlane mag Gradin ja kolm venda vangistuses.

¹² Ta esitab siin juba hilisemate sündmuste kirjeldused, mille ma jätan vahele.

magasid; teenijatüdruk juhatas mind pimedas tuppas, kus sain oma käed ahju peale panna, olin öisest sõidust läbinisti külmunud. Inspektor vend Frost tõusis üles ja lasi mulle kohe teed teha. Seejärel pidin kohe voodisse heitma. See tegi mulle ja mu nõrkadele silmadele head ning ma tänasin Talle mulle osaks saanud armu eest.

Pühapäeva hommikul kirikusse mineku ajal tuli vend Frost minu juurde ning ütles, et vend Quandt Urvastest on juba saabunud ja varsti algab jutlus, kas ma tahan ka kirikusse sõita? Vastasin: "Jaa!"

Urvaste, kus õpetajaks on vend Quandt, asub siit 2,5 miili kaugusel. Ta tuli siia Kanepi pastoraati jutlustama, kuna sinne õpetaja Oeding on nelja nädala eest ära läinud, ilma et keegi teaks, kuhu, ning oma viis vaeslast ja lese maha jätnud.

See õpetaja Oeding oli ka üks meie vaenlastest, kes Urvaste kogudust ja õpetaja Quandti on sõimanud ja aasta eest öösi ilma paruka ja kübarata jooksnud õpetaja Quandti juurde; nüüd on ta, nagu eelpool mainitud, kas uusaastal või kolmekuningapäeval rekke istunud, nagu sõidaks kirikusse. Kogudus olnud kirikus ja oodanud õpetajat, aga õpetaja sõitnud hoopis teist teed. Keegi ei tea, kuhu ta läks. Ta peab olema ka hallelane.¹³

Kirikus oli õige suurel arvul rahvast, kun õpetaja Quandt jutlustas. See on suur uus kirik, aga rahvast tungil täis, nii et vaevalt veel sisse pääses. Ka armulaualisi oli üle 200 hinge. Pärast jutlust oli kirikus ühe aadliku lapse matus. Õpetaja Quandt pidas altari ees saksa keeles matusekõne tekstile: "Laske lapsukesed minu juurde tulla ..."

Seejärel läksime vend Quandti ja inspektor Frostiga pastoraati sööma. Ma vaatasin vaeslapsi kurva süda-

¹³ Herrnhut ja Halle olid sel ajal teineteisega vaenujalal.

mega, eriti väikest poissi, kes minu lähedal lauas istus ja oli varem olnud parun Ungerni ja vend Wagneri hoolealune, ehkki lapse ema poleks seda tahtnud lubada.

Pärast sööki sõitsime jälle Erastverre, kuhu vastu õhtut toodi õpetaja Quandtile üks laps ristida, seejärel sõitis õpetaja Quandt koju.

10. veebruari hommikul vara sõitsime Lindi vankriga Erastverest minema. Esimesel ööl peatusime võõraste-majas, mis oli täis venelasi. Pidime sõitma ühe väikese onni juurde, hobused jätsime ukse ette. Majas olid tuba, kamber ja köök kõik üheskoos, uks täitis ka akna ülesannet. Ma sain niipalju õlgi, et võisin neile pikali heita. See ei olnud parem kui laut või tall. Hobused seisid ukse ees, nii et vaevu sai välja astuda. Öösi jooksid meie ümber seapõrsad, pea kohal olid kanad ja kassid. Mõtlesin oma armsale Önnistegijale, kellel ei olnud aset, kuhu pead kallutada, ning kes oli ka sündinud laudas.

Teine öö ei olnud parem eelmisest, kambris oli talleke, kes kogu öö määgides ringi jooksis. Meenutasin tapetud Talle Jeesust Kristust.

12. veebruaril kahe miili kaugusel Pärnust sõitsime hobuseid, kui tuli kaks uhket tõldsaani kõrgete härras-tega. Hoolimata sellest, et ma püüdsin end kõrvale hoida, tuli üks härradest minu juurde, sõnades, et mina olen küll sakslane. Ta küsis, kust ma tulen ja kuhu lähen. Ma vastasin: "Tulen parun von Ungerni mõisast Erastveres ja lähen tema mõisa Ungrus." Veel huvitas neid see, kes ma olen. Nad said teada, et olen aednik.

Õhtupoolikul jõudsimegi Pärnusse. Inspektor Frost oli meid juhatanud õpetaja Schnetteri¹⁴ juurde. Ma olin siin vaid tunnikese, mulle pakuti teed. Mul oli siin hea olla. Schnetter oli ka siinse kooli rektor. Mõlemad noor-

¹⁴ Georg Matthias Schnetter olevat olnud Pärnu Nikolai koguduse õpetaja aastatel 1748-68, ehkki ilmselt pidi ta õpetajaks saama juba varem, sest siin räägitakse aastast 1744.

härrad von Borckenid olid tema juures kostil.

14. veebruari keskpäeval jõudsimegi Ungrusse vendade Wagneri ja Bergmanni juurde. Olin läbi teinud 48 miili pikkuse matka. Veel täna pärastlõunal tahame üle mere Vormsi saarele sõita. Öhtul kell 10 olimegi pastoraadis päral.

15. veebruaril, laupäeva öhtul oli pastoraati kutsutud esindajaid kõikidest kooridest. Õpetaja Holming pidas ühise palvetunni. Ma lugesin neile ühe loosungisõna. Palvest tõusmise järel tuli mu juurde üks mees ja sirutas mulle käe, paludes andeks, et on kandnud viivaenu minu vastu, aga nüüd ta armastab mind.

Pühapäeval, 16. veebruaril olin ma kiriku juures ja mul oli imestamistväärt kõnelus vallaliste meestega. Pärast sööki läksin külastama köstrit, kes oli voodihaige, tema mõlemad lapsed tulid joostes minu juurde, üteldes mulle laulusalme, nii et minu süda heldis rõõmust. Öhtu eel tuli proua parunitar Ungern Ungrust vend Wagneri ja väikese Peterseniga Passlepast, kuna nad tahtsid siit edasi Hiiumaale minna. Siin oli ka õpetaja Glanströmi proua, kes oli ühele poisile ristivanemaks tulnud.

Sel öhtul tuli harjumuse järgi kokku terve hulk inimesi kõikidest kooridest, kokku üle 100 hinge. Õpetaja Holming pidas neile palvetunni, millest võttis osa ka parunitar von Ungern, kes tahtis, et vennad laulaksid, mida me ka tegime. Õpetaja Holming mängis viiulit. Pärast läksime võõrastemajja, olles eriti rahul.

17. veebruaril reisis õpetaja Holming koos pr parunitar Ungerniga Hiiumaale. Kuna õpetaja Holming ei olnud nelja nädala jooksul hingedega kõnelnud, sest oli Tallinnas õpetajate sinodil, siis palus ta mul keskustella vendadega, kes tulevad pastoraati. Ma olin neli päeva üksinda ja see meeldis mulle väga. Jeesus oli ka mulle väga ligi sel neljal päeval kõiges mu viletsuses ja vaesuses.

Ennelõunal läksin jälle haige köstri ja koolmeistri Andreas Stefanson Hackbergi juurde. Ta oli juba üleval,

aga ikka väga haige. Ma kõnelesin tema mõlema pojaga ja andsin neile uued laulud. Siin olid ka vanemad ja teised lapsed ning köstri naine, kes on üks lihtsamaist ja südamlikumaaist õdedest kogu saarel. Köster ja tema naine pakkusid oma kahte poega, seitsmeaastast Aleksandrit ja viieaastast Hansu, et ma võtaksin nad kaasa Herrnhuti. Siinsed inimesed elavad vaesuses ja nad tahaksid, et nende lapsed oleksid õnnelikumad.

Õhtul tulid kolm 10-12 aastast noort mind külastama.

18. veebruari ennelõunal tulid lapsed kooli. Hiljem läksin ma Suuremõisasse ja sealt õhtupoolikul Lõunamõisasse, kus külastasin kapten von Wetterstrandi. Ta tahtis mind õhtuni oma külaliseks jätta, aga kuna ma olin eelnevalt kokku leppinud vallaliste vendadega, kes pidid minu juurde tulema, siis ütlesin sellest ära. Õhtul tulidki seitse vallalist venda mind külastama.

19. veebruari hommikul tulid 25 noorukit minu juurde kooli. Laulud, mis ma neile eelmisel aastal olin andnud, olid nad küllalt hästi meeles pidanud. Mul oli neist hea meel, andsin neile õppimiseks uusi laulu- ja piiblisalme. Nad olid väga tähelepanelikud.

20. veebruaril oli kannatamisaja jutlus, õhtul aga naiste kooritund. 22. veebruari õhtul tulid kõigi kooride liikmed pastoraati kokku. Õpetaja Holming pidas neile igal laupäeval palvetunni ja kui kellelgi oli midagi küsida või meelde tuletada, siis sa seda seal teha. Pidin sel õhtul nendega jumalaga jätma, lahkumiseks kõnelesin tekstist: "Pidage meeles Jeesust Kristust ..."

23. veebruari hommikul tulid veel vallalised vennad enne ja pärast jutlust minuga jumalaga jätma. Nad olid kurvad. Laulsime koos mõned laulusalmid ning põlvitasime Talle ette. Lahkusime armastussuudlusega.

Petersen annab Vormsi saarest elust ja ärganuist järgmise ülevaate:

Kallis kogudus (st Herrnhut), mõtelge vaestele rootslastele, neid on seal palju näljaseid hingi; nende arvu ma ei tea, sest minu siinoleku aeg oli seekord lühike ja 13 küla külastamiseks polnud aega. Saarel peaks olema 200 ärganud hinge. Neil on oma grupid. 111 noorest, kes eelmisel korral olid koolis, on rääkinud (tunnistanud) 25 noort. Nüüd kui õpetaja vend Holming on neli nädalat kodunt ära olnud, on sattunud päris korratusse; usunka, et kõik saare lapsed ei saanud minu siinolekust teada, sest ma pidin ju kõik vaikselt tegema. Tall halastagu kõigi nende peale ja olgu neile ligi! Ma võin tõega öelda, et nad on tõesti minu südamel ja töö rootslaste juures on olnud mulle väga tähtis. Kui ma saan uusi Rootsist või rootslastest Pennsylvanias, kus vend Brezlius on külas olnud, siis mu süda elab. Seekord olin ma saarel kaheksa päeva ja üheksandal päeval läksin ära. Aastal 1742 olin ma siin kuus kuud, aga need kaheksa päeva olid mulle palju tähtsamad kui eelmised kuus kuud, sest ma tundsin, et vendadeõdede õnnistus minu peal hingas.

Kuna oli esimene kannatusnädal, siis oli mul kahekordne võimalus kõnelda Jeesusest Kristusest kui ristipoodust. Ma lahkusin Vormsilt 23. veebruari õhtupoolikul kell kolm. Meie loosungisõnaks oli: *“Wir küssen der die rechte Hand mit ihren Nägel-Narbe für uns am Creuze ausgespannt, so blasz, so toten Farben ...”*

Õhtul tulin Passlepassse vend “väikese” Peterseni juurde; pärast kella 10 õhtul tuli siia ka hr kapten von Richter ja andis mulle nõu, kuidas tema arvates oleks kõige parem maalt lahkumise asju nii koguduse kui valitsusvõimude juures ajada.

Õösi oli talle pähe tulnud, et peaks võtma passi Danzigi, mitte Königsbergi sõiduks, nagu vennad varem olid mõelnud. Seda viimast pidas ta kahtlaseks ja esimest kindlamaks. Ma nõustusin temaga. Ta võttis mind kättpidi kaasa ja viis enda juurde, et minuga jumalaga

jätta, ja andis mulle kaks rubla raha.

25. veebruari õhtul jõudsin Tallinnasse. Sõitsin sisse linnaväravast, mitte Toompea väravast. Ložeerisin (olin korteris) rootsi venna kullassepp Herlingi juures, sest minu õpetaja (Holming) oli andnud mulle kaasa kirja temale edasiandmiseks. Ma kirjutasin ka kohe sedelikese vend Buntebarthile ja juba samal õhtul tuli ta minu juurde.

28. veebruari hommikul kell kaheksa läksin ma üksi Önnistegija nimel valitsusse ja kui olin toa ukse ette jõudnud, tuli mulle vastu hr vahtmeister. Ma ütlesin talle oma soovi, ulatades atestaadi, ja sain vastuseks, et tuleksin tagasi kell 11. Vahtmeister lisas juurde, et just äsja on olnud siin üks voorimees, kes tellinud passi Riiga, mul oleks võimalus temaga sõita. Ma vastasin, et see oleks hea, kui see poleks kallis. Kell 11 tulin uuesti valitsusse. Siin ei olnud kubeneri, Tema kõrgust prints Peter von Holsteini, aga ta tuli varsti kella 12 paiku ja kõik, kellel oli tema juurde asja, pidid ette tulema. Kõik dokumendid olid juba allkirjastatud. Ilma et ta oleks ühtegi teist härrat kõnetanud, oli ta pilk sihitud minu peale. Ma seisin tema ees kummardunult oma palveränduri välimusega, kui ta oligi juba meist möödas ja vahtmeister võttis meie passid ning pitseeris need.

Sekretär Riesemann vaatas mind väga teravalt, sest et ta mind veel kahe aasta tagant mäletas, kui ma eelmisel korral kubermangus olin, aga ta ei küsinud mult midagi. Seda korraldas Önnistegija (et ta ei küsinud).

Vahtmeister küsis vaid, kas ma olen holsteinlane, ja ma vastasin: "Jaa! Flausburgist, 4 miili kaugusel Schleswigist." Ta vastas: "Ma tean, kus see asetseb." Ta ulatas mulle passi ja ma andsin selle eest 55 kopikat. Ta tahtis mulle 3 kopikat tagasi anda, aga kuna tal polnud peenraha, siis ta lubas selle voorimehega järele saata, kuid seda ei juhtunud.

Kui ma olin passi kätte saanud, läksin suure rõõmuga

Toompeale ven Bunebarthi juurde, kes imestades mainis, et (konsistooriumi) sekretär Francke oli talle õhtul ütelnud, et mina küll passi ei saa. Õtupoolikul läksin voorimehega kõnelema ja lasksin tal tulla vend Herlingi juurde. Voorimees ütles, et ta on kokku leppinud kahe noorhännaga ja neil on palju pagaaži, seega ei või ta mind kaasa võtta ilma lisasaanita. Ta nõudis Riiani sõidu eest, mida on 50 miili, kuus rubla. Ma vastasin, et seda on minu jaoks liiga palju. Herling, kes oli haigena voodis, ütles talle, et vast õhtul saab vastuse.

Kui voorimees oli ära läinud, siis vend Herling andis mulle nõu võimalust mitte mööda lasta, öeldes, et ta on nõus mind toetama. Ma ütlesin, et räägin sellest ka vend Buntebarthile ja Elsterile, ent nendegi meelest oli seda palju. Ma ütlesin selle edasi Herlingile ja tema lubas nüüd maksta sellest poole. Ka sellega ei olnud vennad nõus, sest nad kartsid, et need noorhännad võivad olla vendade vaenlased.

Vend Petersen aga uskus, et Õnnistegija suudab teda ka vaenlaste keskel hoida, sest alles eelneval päeval oli rae-kojas välja antud niisugune publikatsioon, et kõik, kes kuuluvad tsunftidesse ja gildidesse, peavad vande andma, et neil pole mingisugust tegemist herrnhuutlastega, vastasel korral heidetakse nad gildist välja. Petersen kirjutab:

27. veebruaril seadsin end reisivalmis. Olin kolmandat päeva Tallinnas ning õhtul asusingi teele. Enne jätsin jumalaga Buntebarthidega ja Elsteritega. Kui ma konsistooriumi sekretäri vend Francke juurde tulín, siis ütles ta mulle salaja, tervitagu ma vendi, sest salaja on otsustatud, et kogu Tallinna vürstkonna vaimulike ja õpetajate juures ei ole sallitud ühegi herrnhuutlase viibimine.

Ka mina olin olnud rootsi õpetaja juures. Paraku olid ehitustöödki lakanud ning ilma eesti ja läti keelt oskamata ei olnud Liivimaal olekust enam midagi kasu.

Nii ma arvasingi, et ka Önnistegija soovib minu tagasi-pöördumist koguduse juurde Herrnhuti. Öhtul jõudsime hr Mühleni kõrtsini.¹⁵

Voorimehed sõitsid mitte ainult Saksamaale, vaid ka sealt edasi Hollandisse ja Inglismaale. Neil oli väga suur pagas, 40-50 reekoormat. See oli nii suur kaubavoor, millist Petersen polnud varem kohanud, kuigi ta oli küllaltki palju matkadel olnud.

Nad jäid ööseks ülemise korruse saali, kus varsti algas tants, mis muidugi herrnhuutlasest reisijale eriti hästi ei meeldinud. Ta ütleb: “Kui ma oleksin veel Tallinnas olnud, siis ma oleksin selle voorimehe juurest ära läinud.” Hommikul tulid nad alla ja Petersen jätkab:

Need kaks noorhärat läksid hommikumantleis läbi külalistetoa, kus mina olin, ja vaatasid minu poole, sest nad ju ei teadnud, et ma seal olin. Tüki aja järel tuli hr zur Mühlen minu juurde ja küsis, kas mina lähen ka reisile ja kes ma olen. Ma näitasin talle oma passi, et mitte pikemat vastust anda. Ta ütles aga passist elukutse teada saades, et kui ma olen raamatupidaja, siis ma peaksin sõitma Peterburi, kus neist on puudus, ma saaksin seal suurt palka. Ma vastasin: “Olen selle reisi ette võtnud küllastamaks oma vana ema.”

Petersen ei valetanud, tema külaskäik pidi teda viima koguni kahe ema juurde: oma vaimuliku ema ehk koguduse juurde ja oma maise ema juurde, kes oli veel elus.

Teel olles olid härrased alati nn saksatoas ja mina üksi oma voorimehega külalistetoas. Minu vastu olid nad sõbralikud nagu minagi nende vastu. Hommikul kutsu-

¹⁵ Mühleneid on mitu, siin on tegu Heinz von zur Mühleni või Eberhard von zur Mühleniga, neist emma-kumma poeg oli Burchard, kes siis tõenäoliselt läks Euroopa reisile.

sid nad alati mind teed jooma.

2. märtsil jõudsid nad Pärnusse. Kuna oli lõunaaeg, siis läks Petersen külastama Pärnu Nikolai koguduse õpetaja Schetterit, kes pakkus talle ka einet. Pärnus oli aga liikvel jutt, et herrnhuutlastel ei lubatagi maalt lahkuda. Petersen kirjutab:

Ma muutusin jälle kartlikuks, aga ei lasknud sel välja paista. Öhtupoolikul asusime uuesti teele, 3.-4. märtsil olime Pärnu ja Riia vahel. Kui Riia hakkas paistma, tuli mulle meelde laulusalm.¹⁶ Öhtul Riias korteris olles sattus mulle sama laulusalm lauluraamatu XI lisast.

Olime läbinud 120 miili, aga kui ma oleksin kohe Kriimanist teele asunud, siis see oleks teinud vaid 40 miili. Kogu see ring oli passi pärast. See tuletas mulle meelde Iisraeli laste kõrbeteekonda töötatud maale.

Kogu sellel reisil polnud mul ühtegi inimest, kellega oleksin võinud kõnelda.

Vahi ees pidime vaikselt seisma ja siis ma läksin passidega sisse, nii enda kui härraste omadega. Kui ma olin need kohale toimetanud, viis teine vahisõdur mind peavahi juurde, kus ma pidin kella 10st üheni ootama, kuni vahiparaad lõppes, ja siis minema kubermangu, aga sealt oldi juba lahkutud. Kella nelja ajal tulin uuesti, aga siis kästi tagasi tulla teisel hommikul kell kaheksa. Kogu aeg oli peavahis minu juures ka grenader, kelle käes olid passid ja protokoll.

Hommikul, kui tulin jälle kubermangu, öeldi, et mul peab olema uus pass, mille peale ma ütlesin, et Tallinnas antud pass tuleb Riias allkirjastada. Siis seda ka tehti. Kolme passi eest tuli mul maksta kolm riigitaalrit. Läksin passidega härraste juurde ja nad andsid mulle vaevatasuks neli rubla.

¹⁶ *Dein Wort las mich bekennen vor dieser argen Welt ... Wollst mich auch nicht abscheiden von deiner Creutztes-Schar.*

Petersen tahtis Riias viibimise ajal Königsbergi võõraste-majas korteris olla, nagu Kriimanis oli soovitatud, aga see ei läinud tal korda. Ta sai korteri Riia äärelinnas Tallinna võõrastemajas hr Hoffmanni juures ning viibis seal kolm ööd. Seal oli lahke vastuvõtt ja sõbralikud inimesed. Talle anti omaette väike tuba, kus ta üle hulga aja võis rahulikult puhata.

11. märtsil lahkus Petersen Riias veovankriga, milles oli seitse reisijat. Ilm oli külm, tema kaasreisijad olid kasukais, vaid Petersen oli õhukestes riietes, mille üle teised imestasid. “Aga Õnnistegija hoidis mind,” ütleb ta.

18. märtsi õhtul jõudsid nad Memelisse, kust Riia vooimees sõitis tagasi. Siit sõitis Petersen preisi voorimehega Königsbergi. Nad jõudsid sinna 21. märtsil, Petersen peatus seal kaks päeva rätsep Sassnicki juures. Rätsepa juures oli talle kaetud ka toidulaud ning võõrustaja aitas tal koguni passi allkirja saada. 26. märtsil sõidutas kaupmees vend Sack Peterseni oma vankris Pillausse Preisimaa piiril. 30. märtsil jõudsid nad vaikselt nädalal Danzigi. 11. aprillil jõudis ta Lübeckisse ja oli ülirohke, et võis jälle Saksamaa pinnal olla. Nüüd oli hirm möödunud ning Petersen ülistas oma Õnnistegijat. Ta kirjutab: “Ma olin võidu saanud raskes ja üksildases rännumehe elus läbi Kura-, Liivi- ja Preisimaa.”

Läbi Schleswig-Holsteini jõudis ta 18. aprillil Horsti, kus kohtus oma tädiga. Siit veel kümme päeva reisi Altona ja Lindheimi kaudu peatustega sõprade juures sihtkohta Marienborni ja Herrnhaagi, kuhu ta jõudis 30. aprillil.

Sellega lõpeb mõnikord ka “suureks” Peterseniks (“väikese” Peterseni kõrval) nimetatud Michael Peterseni päevik. Kahjuks pole ma leidnud “suure” Peterseni elulugu.